

TÜRK GIDA SANAYİİNİN DIŞ TİCARET YAPISININ ANALİZİ

ANALYSIS OF FOREIGN TRADE STRUCTURE OF TURKISH FOOD INDUSTRY

Güçgeldi BASHİMOV*

Reçep ÇİÇEK**

Ahmet AYDIN***

Özet

Gıda sanayisi Türk ekonomisinin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Gıda sanayii genel ekonomi içerisinde işyeri sayısı, istihdam ve yaratılan katma değer bakımından ağırlığı olan bir sektördür. Günümüzde gıda sektörü Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmanın ana amacı Türk gıda sanayiinin dış ticaret yapısını analiz etmektir. Bu bağlamda gıda sanayiinin rekabet gücü ve sektörün endüstri-içi ticaret düzeyi analiz edilmiştir. Çalışmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi, Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler İndeksi, Net Ticaret İndeksi ve Grubel-Lloyd İndeksi kullanılmıştır. Bu çalışmada 2001-2015 dönemi için Uluslararası Ticaret Merkezi'nin istatistiki verilerinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin gıda sektöründeki rekabet gücü yüksek bulunmuştur. Ayrıca, kakao, yenilen çeşitli gıda müstahzarları, içecek ve tütün ürünlerinde endüstri-içi ticaret düzeyinin yüksek olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, Endüstri-içi ticaret, Gıda sanayii, Rekabet gücü

Abstract

Food industry is an important part of Turkish economy. Food industry has a great place in general economy from the view point of the number of firms, employment and value added created. Today, food industry plays an important role in Turkey's foreign trade. The main purpose of this study is to analyze the foreign trade structure of Turkish food industry. In study

---

*Ömer Halisdemir Üniversitesi, SBE Doktora Öğrencisi, guyc55@gmail.com

* *Doç. Dr., Ömer Halisdemir Üniversitesi, İ.İ.B.F. İşletme Bölümü.

***Dr., Akdeniz Üniversitesi, Finike Meslek Yüksekokulu.

competitiveness and intra-industry trade level of the food industry were analyzed. The study Revealed Comparative Advantage Index, Revealed Symmetric Comparative Advantage Index, Net Trade Index and Grubel-Lloyd Index is used. In study used International Trade Centre statistical data for the period 2001-2015. A study found that Turkey has the competitiveness in the food industry. Also, it was found that the intra-industry trade level is high in cocoa, miscellaneous edible product, beverages and tobacco products.

Key Words: Foreign trade, Intra-industry trade, Food industry, Competitiveness

1. Giriş

24 Ocak 1980 kararları ile liberizasyon politikalarının yoğun bir şekilde uygulanmaya başlanması sonucu dış ticaret önemli niteliksel ve niceliksel değişime uğramıştır. Türkiye 1980’li yıllardan itibaren ihracata dayalı büyüme modelini seçmiş bulunmaktadır. İhracat ile kalkınmanın sağlanabilmesi ekonomide bazı koşulların yerine getirilebilmesine bağlıdır (Saraçoğlu, 1997). Fakat, her şeyden önce yüksek ve kalıcı bir ihracat artış hızının sağlanması gereklidir. Bunun için de dış pazarlarla rekabet edebilmek gereklidir. Bu yüzden, gerek yerli, gerekse yabancı literatürde son yıllarda rekabet ile ilgili yapılan araştırmalar oldukça önem kazanmış bulunmaktadır (Saraçoğlu ve Köse, 2000: 1). Rekabet kavramı iktisat düşüncesinde her zaman merkezi bir öneme sahip olmuştur. İktisat kuramının temel taşlarından biri olan ve birçok iktisadi teorinin özünü oluşturan rekabet kavramının tanımlanması üzerinde iktisatçılar kesin bir fikir birliğine varamamışlardır (Kırankabeş, 2006: 232). Kökeni karşılaştırmalı üstünlükler teorisine dayanan uluslararası rekabet gücü çok genel anlamda, “bir ülkenin ürettiği bir ürünü dünya fiyatlarından dünya piyasalarında satabilme, uluslararası pazarda etkili bir ihracat payına sahip olabilme ve bu konumunu devam ettirebilme gücü” olarak tanımlanabilmektedir (Saraçoğlu ve Köse, 2000: 1). Rekabet gücü kavramı ele alınan alana (firma, endüstri ve ülke), rekabet gücünü belirlemede kullanılan ölçütlere ve bakış açısına bağlı olarak (mikro veya makro) farklı biçimlerde tanımlanmaktadır (Aktan ve Vural, 2004: 11).

Günümüzde uluslararası ihracat pazarlarını ele geçirebilmek, bu pazarlarda tutunabilmek veya pazar payını artırabilmek için ülkeler arasında amansız bir yarış vardır. Bu yarışta başarılı olabilmenin temel koşulu ise yüksek bir rekabet gücüne sahip olmaktır (Seyidoğlu, 2015: 575). Dolayısıyla rekabet gücü çağımızda uluslar için hayati bir öneme sahiptir. Geçmişte sadece firma düzeyinde düşünülen bu olgu, son dönemlerde gittikçe yoğunlaşan küreselleşme ve bölgeselleşme eğilimlerinin etkisiyle günümüzde uluslararası düzeyde önem kazanmıştır. Bu rekabet ortamından ülkelerin rekabete açık sektörleri daha yoğun biçimde etkilenmektedir. Bu tür rekabete açık sektörlerden biri de gıda sektörüdür. Gıda sektörüne yeni işletmelerin ya da yeni

ürünlerin giriş ve çıkışının, diğer imalat sektörlerine göre daha kolay olması bu sektördeki rekabeti yoğunlaştırmaktadır (Kuşat ve Kösekaşaoğlu, 2011: 169).

Türkiye’de gıda sanayii imalat sanayinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Gıda sanayii katma değer, ihracat, istihdam ve iktisadi kalkınmaya önemli katkılarda bulunan bir sektördür. Bu çalışmada Türk gıda sanayiinin dış ticaret yapısı analiz edilmiştir. Çalışmada ilk olarak sektörün rekabet gücü ardından da endüstri-içi ticaret yapısı incelenmiştir. Rekabet gücünün ölçümünde Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Net Ticaret İndeksi kullanılmıştır. Endüstri-içi ticaretin ölçümünde ise literatürde sıklıkla kullanılan Grubel-Lloyd indeksi kullanılmıştır.

2. Türkiye’de Gıda Sanayiinin Mevcut Durumu

Türkiye ekonomisinin en dinamik sektörlerinden olan gıda sektörü, üretim değeri, istihdama sağladığı katkı ve ihracat performansı bakımından ülke ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. Gıda sanayii, tarım sektöründen sağladığı bitkisel ve hayvansal hammaddeyi, uygulanan işlem ve işlemlerle, raf ömrü uzun ve tüketime hazır ürünlere dönüştüren imalat sanayi kolu olarak ifade edilmektedir (Bulu ve ark., 2007: 312). Gıda sanayiinin; tarımsal üretim artışı için güvence olması ve dengeli beslenme için zemin oluşturması gibi iki önemli fonksiyonu bulunmaktadır. Ekonomik kalkınmada tarım, sanayi ve hizmet kesimleri, birbirlerine sebep ve sonuç ilişkileri ile sıkı sıkıya bağlıdır (Yulafcı ve Cinemre, 2005: 60).

Gıda sanayii, tarıma dayalı bir sanayi dalı olarak Türkiye’nin sanayileşme sürecinde önemli görev üstlenmiştir. Türkiye’de sanayileşme süreci Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra gıda sektörü ile başlamıştır. Gıda sektörünün gerçek anlamda gelişmesi ise 1963’te uygulanmaya başlayan planlı ekonomi sayesinde olmuştur. Bu yıllarda kurulan modern tesislerde daha çok şeker, un ve bira üretilmiştir. (Susmuş ve Ozan, 2011: 9). Sonraki yıllarda ise çay fabrikası, konserve fabrikaları, et ve süt fabrikaları kurulmuştur. Meyve suyu ve dondurulmuş gıda fabrikalarının kuruluşu 1970’li yıllarda başlamıştır. 1980’li yıllarda çerez gıdalar yaygınlaşmış, 2000’li yıllarda ise fonksiyonel gıdalar ortaya çıkmıştır (DPT, 2007: 52-53). Türkiye’de gıda sektörünün büyük bir kısmını un ve unlu mamuller, meyve ve sebze işleme, et ve süt işleme sanayi oluşturmakla birlikte şeker ve şekerli gıdalar, tütün ve alkollü içkiler gibi sanayi dalları da bu sektör içerisinde yer almaktadır (Susmuş ve Ozan, 2011: 10).

Son 30 yılda gıda sanayi, imalat sanayi içinde en hızlı gelişme gösteren sektörlerden biridir. Günümüzde gıda sanayinin imalat sanayi katma değeri içindeki payı %12,9 ve üretim değeri oranı %15,5’dir. Gıda sanayinde çalışanların toplam imalat sanayinde çalışanlar içindeki payı ise %12,4’dür (Özcan, 2015: 25). Gıda sektörünün

dış ticaretinde de son yıllarda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle 1980'li yıllardan sonra ihracata yönelik modern gıda sanayi tesislerinin kurulmasıyla gıda ihracatı ivme kazanmıştır. Bugün başta makarna olmak üzere, un ve unlu mamuller, dondurulmuş sebze ve meyveler, domates salçası ve konserveler gibi gıda ürünleri üretimi giderek artan ihraç ürünleri olarak göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, son yıllarda ihracat oranındaki payını her yıl artıran gıda sektörü, önemli ölçüde ülke ekonomisine döviz girdisi sağlamaktadır (Bulu ve ark., 2007: 315). Günümüzde gıda sektörü dış ticaret fazlası veren nadir sektörlerden biridir. 2003 yılında 2,6 milyar dolar olan gıda ihracatı 2013 yılında 10 milyar dolara ulaşmıştır (Özcan, 2015: 26).

Türkiye'nin gıda ürünleri ihracatında Orta Doğu, Avrupa Birliği ve Orta Asya ülkeleri önemli pazarları oluşturmaktadır. Özellikle Orta Doğu ülkeleri 2008 yılından bu yana Türkiye'nin en büyük ihraç pazarını oluşturmaktadır. Ancak Irak, Suriye gibi Orta Doğu ülkelerinde son birkaç yıldır devam eden iç karışıklıklar sektörün bu ülkelere olan ihracatını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca, 2011 yılından bu yana Euro Bölgesinde baş gösteren finansal kriz nedeni ile son yıllarda Avrupa pazarına yapılan ihracat da gerileme eğilimi sergilemektedir. Bununla birlikte son yıllarda Orta Asya ve Uzak Doğu Asya ülkeleri de sektör için cazip bölgeler haline gelmektedir.

24 Ocak kararlarından günümüze kadar geçen süreçte gıda ürünleri ihracatında önemli gelişmeler elde edilmiştir, ancak sektörün rekabet gücünü olumsuz etkileyen önemli sayılabilecek birçok yapısal sorunlar halen varlığını sürdürmektedir. Sektörde faaliyet gösteren işletmelerin %95'inin KOBİ olması nedeniyle, işleme, üretim, kapasite, teknoloji, araştırma ve geliştirme, maliyet, sermaye ve finansman, pazarlama ve satış organizasyonu gibi birçok sorunlarla karşılaşıldığı görülmektedir (Anonim, 2012). Sektörün ihracat performansını olumsuz etkileyen belli başlı sorunları şu şekilde sıralamak mümkündür (Artık, 2006; Akın, 2012; Özcan, 2015):

- **Kayıt Dışılık:** Gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin genel olarak küçük ölçekli yapıda olması ve bu işletmelerde ürün girdi, çıktı ve istihdam verilerinin net olarak kayıt edilememesi kayıt dışını etkilemektedir. Gıda işletmelerinde yasa dışı hammadde ve katkı maddesi kullanma, sigortasız eleman çalıştırma gibi kayıt dışı yollara başvurulmaktadır. Bu ve benzeri uygulamalar ekonomide kayıt dışılığın yaygınlaşmasına ve sektörde haksız rekabetin yaşanmasına yol açmaktadır. Türkiye'de denetim ve ceza uygulamalarındaki eksiklerden dolayı sektörde kayıt dışı üretim halen varlığını sürdürmektedir.
- **Kapasite Kullanım Oranının Düşüklüğü:** Gıda sektöründe karşılaşılan sorunlardan bir tanesi de kapasite düşüklüğüdür. Gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin birçoğu bugün tam kapasitede çalışmamaktadırlar. Gıda işletmelerinde %60-%70 arasında kapasite kullanımı söz konusudur. Üretim kapasitesinin tam olarak kullanılmaması, sermayenin verimliliğinin düşmesi ve etkin kullanılmaması

anlamına gelmektedir. Gıda sektöründen daha fazla katma değer elde edilebilmesi için sektördeki kapasite kullanım oranları artırılmalı, kapasite kullanım oranlarında dönemsel görülen dalgalanmalar azaltılmalıdır.

- **Sermaye Yetersizliği:** Gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin en önemli sorunlarından birisi de sermaye yetersizliği ve kredi maliyetlerinin yüksekliğidir. İşletmeler para piyasalarından, özellikle ticari bankalardan uygun koşullarda kredi temininde zorlandıklarından, faaliyetlerini genellikle öz kaynaklarından finanse etmektedirler. Bunun sonucu olarak, sürekli işletme sermayesi sıkıntısı yaşanmaktadır.
- **Hammadde Fiyatlarının Yüksekliği:** Gıda ürünleri ticaretinde hammadde fiyatları rekabetçiliğin en önemli unsurudur. Hammadde fiyatlarındaki hızlı artışlar gıda sektöründe üretim maliyetlerini artırmakta, bu da gıda ürünleri fiyatlarının tırmanışa geçmesine neden olmaktadır. Gıda ürünlerinde fiyat artışları talebi daraltmakta ve işletmelerin rekabet gücünü zayıflatmaktadır.
- **Kalite Sorunu:** Üretilen ürünlerin müşteri memnuniyetini yaratabilmesini sağlayan en önemli unsurlardan biri ürün kalitesidir. Çetin rekabetin yaşandığı günümüzde kaliteli mal üretimi işletmelerin en güncel sorunları arasında yer almaktadır. Çünkü kaliteli üretim piyasa ekonomisinde var olmanın bir gereğidir. Bu nedenle tüm işletmelerde olduğu gibi gıda işletmelerinde de kalite çok önemli bir kavramı oluşturmaktadır. Ancak, gıda sektöründe faaliyet gösteren küçük ölçekli işletmelerin ürün kalitesine yeterince önem vermemelerinden dolayı küresel pazarlarda rekabet avantajı elde edilememektedir.
- **Markalaşma Sorunu:** Marka, pek çok sektörde işletmelerin en önemli varlığını oluşturmaktadır. Zorlu rekabet koşullarında faaliyet gösteren işletmelerin rakiplerinden farklılaşabilmesi ve pazar payını arttırabilmesi için markalaşma olgusuna daha çok önem vermeleri gerekmektedir. Son yıllarda Türkiye’de gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin dar kapsamlı olsa da markalaşmaya çalıştıkları görülmektedir. Ancak, çoğunluğunu küçük ölçekli işletmelerin oluşturduğu gıda sektöründe markalaşma olgusunun istenilen düzeye ulaşamadığı bilinmektedir. Bugün ekonomik refaha ve zenginliğe ulaşmak için Türkiye’nin güçlü markalara ihtiyacı bulunmaktadır.
- **AR-GE ve Teknoloji Yetersizliği:** Bir ülkenin ve bir sektörün üretim kapasitesinin en önemli belirleyicilerinden birisi kuşkusuz sahip olunan teknoloji düzeyidir. Türkiye’de gıda sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin teknolojik gelişmişlik düzeyi yetersiz seviyededir. Bu durum sektörde gelişmiş teknoloji uygulamayan (mandıra, değirmen, zeytin işleme vb.) küçük ölçekli işletmelerin sayıca fazlalığından kaynaklanmaktadır. Söz konusu işletmelerin büyük bir kısmında üretim işlemi profesyonel yöntemlerden uzak ve düşük teknoloji kullanımıyla gerçekleştirilmektedir. Sektörde AR-GE faaliyetlerinin yaygınlaşması için

üreticilerin bu konuda bilgilendirilmesi ve desteklenmesi gerekmektedir. AR-GE çalışmaları, gıda sektörünün uluslararası piyasada rekabet edebilmesi açısından hayati önem arz etmektedir.

3. Literatür Araştırması

Bu bölümde tarım ve gıda ürünlerinin rekabet gücünü ve endüstri-içi ticaret yapısını ölçen ulusal ve uluslararası çalışmalardan bazıları hakkında kısa bilgiler sunulmaktadır.

Saraçoğlu ve Köse (2000) Bazı gıda ürünlerinde (makarna, bisküvi ve buğday unu) Türkiye'nin Avrupa Birliği ülkeleri karşısındaki rekabet gücü analiz edilmiştir. Araştırmada 1992-1997 dönemi için Karşılaştırmalı İhracat Performans (CEP) indeks değerleri hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin genel olarak makarna, bisküvi ve özellikle buğday unu ihracatında rakip ülkeler karşısında karşılaştırmalı avantaja sahip olduğu belirlenmiştir.

Fertö ve Hubbard (2001) çalışmalarında Macaristan ile Avrupa Birliği arasında tarım ve gıda ürünleri ticaretinin endüstri-içi ticaret düzeyini analiz etmişlerdir. Araştırmada Grubel-Lloyd indeksi kullanılmıştır. Analiz sonucunda Macaristan ile Avrupa Birliği (AB) arasındaki tarım ürünleri dış ticaretinin daha çok dikey endüstri-içi ticaret biçiminde gerçekleştiğini ortaya koymuşlardır.

Eşiyok (2005) Türkiye ve AB ülkeleri arasında tarımsal ürünlerin endüstri-içi ticaret düzeyi incelenmiştir. Endüstri-içi ticaret düzeyinin belirlenmesinde Grubel-Lloyd indeksinden yararlanılmışlardır. Araştırma bulgularına göre Türkiye ile AB arasında endüstri-içi ticaretin yüksek olduğu ürünler arasında diğer gıda maddeleri, alkollü ve alkolsüz içkiler, hayvansal ve bitkisel yağlar, yağlı tohumlar ve meyveler yer almaktadır.

Leitão ve Faustino (2008) Portekiz gıda işleme sektörünün endüstri-içi ticaret düzeyini analiz etmişlerdir. Endüstri-içi ticaret düzeyinin belirlenmesinde Grubel-Lloyd indeksinden yararlanılmışlardır. Ayrıca araştırmada gıda işleme sektörünün endüstri-içi ticaretine etki eden faktörler de belirlenmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda kişi başına gelir ve doğrudan yabancı yatırım endüstri-içi ticaret düzeyini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Fırat ve Dirlik (2008) Türk gıda ve içecek sektörünün Avrupa Birliği ülkeleri karşısındaki rekabet gücü analiz edilmiştir. Çalışmanın analiz aşamasında çeşitli rekabet gücü indekslerinden yararlanılmıştır. Araştırma bulgularına göre Türk gıda sektörünün karşılaştırmalı rekabet gücünün yıllar itibariyle bir düşüş gösterdiği belirlenmiştir.

Serin ve Civan (2008) Türkiye domates, zeytinyağı ve meyve suyu sektörlerinin Avrupa Birliği piyasasındaki rekabet gücü ölçülmüştür. Araştırmada Balassa'nın AKÜ

indeksi ile birlikte çeşitli indekslerden yararlanılmıştır. Sonuç olarak zeytinyağı sektöründe, Yunanistan Türkiye'ye karşı belirgin bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, Türkiye İtalya karşısında 1999 yılına kadar sahip olduğu karşılaştırmalı üstünlüğü kaybetmiştir. Domates sektöründe, Türkiye İspanya karşısında 1999 yılına kadar sahip olduğu rekabet gücünü 2000 yılında kaybetmeye başlamıştır. Meyve suyu sektöründe, Türkiye 1998 ve 1999 yılları dışında Yunanistan'a karşı; 2002 ve 2004 yılları dışında İtalya'ya karşı rekabet gücüne sahiptir.

Erün (2010) yaptığı çalışmada Türkiye'nin AB ile olan gıda ve canlı hayvan dış ticaretinde endüstri-içi ticaretini analiz etmiştir. Araştırmada endüstri-içi ticaretin ölçümünde Grubel-Lloyd indeksi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye ile AB-15 ve AB-27 arasındaki gıda ve canlı hayvan dış ticaretinin daha çok dikey endüstri-içi ticaret biçiminde gerçekleştiğini tespit etmiştir.

Szczepaniak (2013) Polonya'da tarım ve gıda ürünlerinin endüstri-içi ticaret yapısı incelenmiştir. Analiz aşamasında Grubel-Lloyd indeksi kullanılmıştır. Sonuç olarak tarım ve gıda ürünlerinde endüstri-içi ticaret düzeyinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Özellikle Polonya'nın Avrupa Birliği'ne üye olması ile birlikte tarım ve gıda ürünleri ticaretinde endüstri-içi ticaret düzeyinin artış gösterdiği saptanmıştır.

Ignjatijevic ve ark. (2014) Tuna Nehir Havzası ülkelerinin gıda ürünlerindeki rekabet gücü analiz edilmiştir. Araştırmada Balassa ve Vollrath tarafından geliştirilen indeksler kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre ele alınan ülkelerden Avusturya, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Moldova, Sırbistan ve Ukrayna gıda ürünlerinde rekabet gücüne sahiptir.

Ishchukova ve ark. (2014) çalışmalarında 1996-2012 dönemi için Rusya'nın tarım ve gıda ürünlerinin endüstri-içi ticaret yapısını incelemiştir. Araştırma bulgularına göre Rusya ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri arasında endüstri-içi ticaret düzeyi yüksek iken, Rusya ve Afrika ve Güney Amerika ülkeleri arasında endüstri-içi ticaret düzeyi oldukça düşüktür.

Şahinli (2014) Karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımı esas alınarak Türk tarım sektörünün uluslararası rekabet gücü analiz edilmiştir. Çalışmada 601 adet tarımsal ürün için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler katsayısı hesaplanmıştır. Araştırma bulgularına göre Türkiye 78 tarımsal üründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

Şahin (2015) Türkiye ve AB-15 ülkelerinin tarımsal gıda ürünlerindeki endüstri-içi ticaret düzeyi belirlenmiştir. Araştırma 1996-2013 dönemini kapsamakta olup, analiz aşamasında Grubel-Lloyd indeksinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin endüstri-içi ticaretinin düşük kaliteli dikey endüstri-içi ticaret şeklinde gerçekleştiği saptanmıştır. AB-15 ülkelerinde ise dikey endüstri-içi ticaretin yüksek olduğu belirlenmiştir.

Şahbudak ve Şahin (2016) Çin ve Brezilya'nın 2000-2014 yılları arasında tarımsal gıda ürünlerinin endüstri-içi ticaret düzeyi incelenmiştir. Tarımsal gıda ürünlerinde endüstri-içi ticaret seviyesini hesaplamak için Grubel-Lloyd indeksi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda Çin ve Brezilya'da tarımsal gıda ürünlerinin endüstri-içi ticaret seviyesi düşük bulunmuştur.

4. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada ulusal ve uluslararası düzeydeki raporlar, araştırmalar ve istatistiklerden ikincil veriler olarak yararlanılmıştır. Elde edilen veriler analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmada Armonize Mal Tanım ve Kodlama Sistemi (Harmonized Commodity Description and Coding System) HS 2 haneli ihracat ve ithalat verileri kullanılmıştır. HS 2 haneli sınıflandırması içinde yer alan gıda sanayii ürünlerine ait fasıllar Tablo 1'de sunulmaktadır. Araştırmada kullanılan veriler dolar bazında olup, söz konusu veriler Uluslararası Ticaret Merkezi'nin istatistiki veri tabanından derlenmiştir. Araştırma 2001-2015 dönemini kapsamaktadır.

Tablo 1. HS Sınıflandırmasına Göre Gıda Sanayii Ürünleri

Fa sıl	Fasıl Adı
16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar
17	Şeker ve şeker mamulleri
18	Kakao ve kakao müstahzarları
19	Esasını hububat, un, nişasta veya süt teşkil eden müstahzarlar
20	Sebze, meyve, sert kabuklu meyvelerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke
23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler

Kaynak: INTRACEN veri tabanı

Türk gıda sanayiinin rekabet gücünün ölçümünde Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler, Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Net Ticaret İndeksleri kullanılmıştır. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi ilk kez Liesner (1958) tarafından ortaya atılmış, daha sonra ise Bela Balassa (1965) tarafından yeniden tanımlanarak geliştirilmiş, bu nedenle Balassa indeksi olarak da adlandırılmaktadır. Balassa, ayrıca ithalatın önemli bir yer tuttuğu ülkeler için de ihracat-ithalat oranı ile hesaplama yapan ikinci bir indeks daha geliştirmiştir. Ancak zamanla bu indeksin kullanımından tümüyle vazgeçmiştir (Erlat ve Erlat, 2004: 49). Dolayısıyla bu çalışmada, Balassa'nın geliştirdiği indekslerden tümüyle ihracata dayanan birinci indeksinin kullanılması uygun bulunmuştur.

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) kavramı, belli bir malın ihracatında, bir ülkenin gösterdiği performansın, bu malın “dünya” ihracatındaki

performansı ile karşılaştırılmasına dayanır. Eğer ülkenin performansı, “dünya”nın performansından daha iyi ise, o ülkenin söz konusu malda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sonucuna varılır (Erlat ve Erlat, 2004: 49). Günümüzde Balassa’nın AKÜ indeksi bir ülkenin güçlü ve zayıf ihracatçı sektörlerini belirlemeye yönelik birçok çalışmada kullanılmaktadır (Fertö ve Bojnec, 2007: 7). Balassa’nın AKÜ indeksi şu şekilde formüle edilmektedir:

$$AKÜ_{ij} = \left[\frac{X_{ij}}{X_i} \right] / \left(\frac{X_{wj}}{X_w} \right) \quad (1)$$

Eşitlik 1’de, $AKÜ_{ij}$, ‘i’ ülkesinin ‘j’ sektörü için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksini, X_{ij} ‘i’ ülkesinin ‘j’ sektörünün ihracatını, X_i ‘i’ ülkesinin toplam ihracatını, X_{wj} ‘j’ sektörü dünya ihracatını ve X_w toplam dünya ihracatını göstermektedir. AKÜ indeksi 0 ile ∞ arasında bir değer almaktadır. Eğer indeks değeri birden büyükse o ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenir. Başka bir deyişle, o endüstrinin ülkenin toplam ihracatı içindeki payı, dünya ticaretindeki payından daha büyüktür. Eğer indeks değeri birden az ise ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu söylenir (Mushanyuri ve Mzumara, 2013: 38; Peker, 2015: 10).

Türk gıda sanayiinin rekabet gücünün belirlenmesinde kullanılan ikinci bir ölçüt Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler (ASKÜ) indeksidir. ASKÜ indeksi aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$ASKÜ_{ij} = \frac{AKÜ_{ij}-1}{AKÜ_{ij}+1} \quad (2)$$

ASKÜ indeksi -1 ile +1 arasında bir değer almaktadır. Eğer indeks değeri pozitif ise ülke o üründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Eğer indeks değeri negatif ise ülke o ürünün ticaretinde karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir (Dalum ve ark., 1998; Laursen, 1998: 2).

Gıda sanayiinin rekabet gücünün ölçümünde kullanılan bir diğer ölçüt ise Net Ticaret İndeksidir. Alternatif bir açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük indeksi olarak da bilinen net ticaret indeksi, ülkenin sadece kendi ticari performansının ölçümünü yapmak amacıyla hesaplanmaktadır (Özçalık ve Okur, 2013: 212). Net Ticaret İndeksi şu şekilde formüle edilmektedir:

$$NTİ_{ij} = (X_{ij} - M_{ij}) / (X_{ij} + M_{ij}) \quad (3)$$

Eşitlik 3’de, X_{ij} “i” ülkesinin “j” sektörünün ihracatını ve M_{ij} “i” ülkesinin “j” sektörünün ithalatını göstermektedir. Net ticaret indeksi -1 ve +1 arasında bir değer almaktadır (Amighini, 2005: 211). Net ticaret indeksinin pozitif değer alması söz konusu ülkenin o mal ve hizmette açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğünün olduğunu, negatif değer alması ise açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğünün bulunmadığını gösterir (Özçalık ve Okur, 2013: 212).

Türk gıda sanayiinin endüstri-içi ticaret düzeyinin ölçümünde Grubel-Lloyd indeksi kullanılmıştır. Grubel-Lloyd indeksi, bir sektörün veya ülkenin endüstri-içi ticaret düzeyini ve aynı zamanda uzmanlaşma düzeyinin belirlenmesinde kullanılan popüler bir yaklaşımdır (Hazners ve Jirgena, 2013: 63). Bilimsel çalışmalarda sıkça kullanılan Grubel-Lloyd (GL) indeksi aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir (Erlat ve Erlat, 2004: 51):

$$GL_{ij} = \frac{(X_{ij}+M_{ij})-|X_{ij}-M_{ij}|}{(X_{ij}+M_{ij})} \quad (4)$$

Eşitlik 4’de, GL_{ij} ‘i’ ülkesinin ‘j’ sektörü için endüstri-içi ticaret düzeyini, X_{ij} ve M_{ij} sırasıyla ‘i’ ülkesinin ‘j’ sektörünün ihracatını ve ithalatını ifade etmektedir. GL indeksi 0 ile 1 arasında bir değer almaktadır. İndeks değerinin 1’e yaklaşması endüstri-içi ticarete işaret ederken, 0’a yaklaşması ise endüstriler-arası ticarete işaret etmektedir. Yani indeks değeri 0,50 ile 1 arasında ise endüstri-içi ticaret, 0 ile 0,50 arasında ise endüstriler-arası ticaret söz konusu olmaktadır (Leitão ve Faustino, 2008: 52; Yılmaz, 2014: 253).

5. Bulgular

5.1. Gıda Sanayiinin Rekabet Gücü

Türk gıda sanayiinin uluslararası rekabet gücü Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ), Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler (ASKÜ) ve Net Ticaret İndeksleri (NTİ) yardımıyla analiz edilmiştir. Gıda ürünlerine ait AKÜ indeks değerleri Tablo 2’de sunulmaktadır. Buna göre HS 17 (Şeker ve şeker mamulleri), HS 18 (Kakao ve kakao müstahzarları), HS 19 (Esasını hububat, un, nişasta veya süt teşkil eden müstahzarlar), HS 20 (Sebze, meyve, sert kabuklu meyvelerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar), HS 21 (Yenilen çeşitli gıda müstahzarları) ve HS 24 (Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler) ürünlerinde AKÜ indeks değerinin 1’den büyük olduğu görülmektedir. Bu da Türkiye’nin söz konusu ürünlerde rekabet gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, HS 16 (Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar), HS 22 (Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke) ve HS 23 (Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri) ürünlerinde AKÜ indeks değerinin 1’den küçük olduğu,

dolayısıyla Türkiye'nin bu ürünlerde rekabet gücüne sahip olmadığı görülmektedir. Analiz sonucunda göze çarpan bir husus da HS 17, HS 20 ve HS 24 ürünlerine ait AKÜ indeks değerlerinin azaldığıdır. Buna karşın, HS 18, HS 19 ve HS 21 ürünlerine ait AKÜ indeks değerlerinde bir artış göze çarpmaktadır.

Tablo 2. AKÜ İndeks Değerleri

Yıl ar	HS 16	HS 17	HS 18	HS 19	HS 20	HS 21	HS 22	HS 23	HS 24
2001	0,26	3,97	1,48	1,47	5,16	1,13	0,19	0,23	4,04
2002	0,21	1,63	1,22	1,51	4,18	1,19	0,18	0,10	3,27
2003	0,26	1,63	1,59	1,63	4,10	1,10	0,23	0,09	3,01
2004	0,23	1,56	1,66	1,60	4,86	1,03	0,30	0,05	2,91
2005	0,23	1,20	1,60	1,63	5,73	1,10	0,35	0,07	3,30
2006	0,15	1,30	1,64	1,70	4,34	1,37	0,30	0,04	3,61
2007	0,15	1,27	1,70	1,77	3,77	1,45	0,28	0,04	2,74
2008	0,12	1,28	1,45	1,84	3,49	1,47	0,26	0,12	2,51
2009	0,14	1,03	1,31	1,83	3,43	1,50	0,27	0,16	2,67
2010	0,20	1,14	1,49	2,22	4,14	1,55	0,35	0,06	2,65
2011	0,20	1,18	1,57	2,49	3,91	1,74	0,33	0,11	2,24
2012	0,19	1,15	1,51	2,56	3,64	1,52	0,32	0,22	2,33
2013	0,25	1,52	1,74	2,97	3,68	1,50	0,32	0,31	2,48
2014	0,24	1,71	1,54	2,91	4,08	1,41	0,35	0,24	2,82
2015	0,21	1,58	1,32	2,69	4,27	1,27	0,34	0,18	2,62

Kaynak: INTRACEN verileri kullanılarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

Tablo 3'de Açıklanmış Simetrik Karşılaştırmalı Üstünlükler indeks değerleri gösterilmiştir. Türkiye'nin gıda ürünlerinde rekabet gücünün yüksek olduğu ürünler arasında; HS 17 (Şeker ve şeker mamulleri), HS 18 (Kakao ve kakao müstahzarları), HS 19 (Esasını hububat, un, nişasta veya süt teşkil eden müstahzarlar), HS 20 (Sebze, meyve, sert kabuklu meyvelerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar), HS 21 (Yenilen çeşitli gıda müstahzarları) ve HS 24 (Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler) bulunmaktadır. Türkiye'nin gıda ürünlerinde rekabet gücünün düşük olduğu ürünler arasında; HS 16 (Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar), HS 22 (Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke) ve HS 23 (Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri) bulunmaktadır.

Tablo 3. ASKÜ İndeks Değerleri

Yıl ar	HS 16	HS 17	HS 18	HS 19	HS 20	HS 21	HS 22	HS 23	HS 24
2001	-0,59	0,60	0,20	0,19	0,68	0,06	-0,68	-0,63	0,60
2002	-0,65	0,24	0,10	0,20	0,61	0,09	-0,69	-0,82	0,53
2003	-0,58	0,24	0,23	0,24	0,61	0,05	-0,63	-0,84	0,50
2004	-0,62	0,22	0,25	0,23	0,66	0,02	-0,54	-0,90	0,49
2005	-0,62	0,09	0,23	0,24	0,70	0,05	-0,48	-0,86	0,54
2006	-0,73	0,13	0,24	0,26	0,63	0,16	-0,54	-0,92	0,57
2007	-0,75	0,12	0,26	0,28	0,58	0,18	-0,57	-0,93	0,47
2008	-0,78	0,12	0,18	0,30	0,55	0,19	-0,59	-0,79	0,43
2009	-0,76	0,02	0,13	0,29	0,55	0,20	-0,57	-0,73	0,45
2010	-0,67	0,07	0,20	0,38	0,61	0,21	-0,48	-0,88	0,45
2011	-0,67	0,08	0,22	0,43	0,59	0,27	-0,50	-0,81	0,38

2012	-0,68	0,07	0,20	0,44	0,57	0,21	-0,51	-0,64	0,40
2013	-0,61	0,21	0,27	0,50	0,57	0,20	-0,51	-0,53	0,43
2014	-0,61	0,26	0,21	0,49	0,61	0,17	-0,49	-0,62	0,48
2015	-0,65	0,23	0,14	0,46	0,62	0,12	-0,49	-0,70	0,45

Kaynak: INTRACEN verileri kullanılarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

Net Ticaret İndeksine göre Türk gıda sanayiinin rekabet gücüne ait rakamlar Tablo 4’de sunulmaktadır. Türkiye’nin karşılaştırmalı avantaja sahip olduğu ürünler arasında HS 16 (Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar), HS 17 (Şeker ve şeker mamulleri), HS 18 (Kakao ve kakao müstahzarları), HS 19 (Esasını hububat, un, nişasta veya süt teşkil eden müstahzarlar), HS 20 (Sebze, meyve, sert kabuklu meyvelerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar), HS 21 (Yenilen çeşitli gıda müstahzarları), HS 22 (Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke) ve HS 24 (Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler) yer almaktadır. Türkiye söz konusu ürünlerde net ihracatçı ülkedir. HS 23 (Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri) ürününde ise karşılaştırmalı dezavantaj söz konusudur. Başka bir ifade ile Türkiye bu üründe net ithalatçı ülke konumundadır. Analiz sonucunda dikkat çeken bir diğer husus da NTİ rakamlarının zamanla azaldığıdır.

Tablo 4. NTİ Değerleri

Yıl ar	HS 16	HS 17	HS 18	HS 19	HS 20	HS 21	HS 22	HS 23	HS 24
2001	0,96	0,93	0,12	0,63	0,96	0,01	0,46	-0,69	0,21
2002	0,95	0,77	0,00	0,67	0,93	-0,02	0,60	-0,85	0,30
2003	0,95	0,69	-0,05	0,64	0,95	0,01	0,58	-0,87	0,28
2004	0,94	0,71	0,03	0,64	0,95	-0,08	0,40	-0,95	0,33
2005	0,95	0,64	0,14	0,64	0,93	-0,08	0,48	-0,91	0,36
2006	0,90	0,75	0,19	0,61	0,90	-0,01	0,33	-0,94	0,46
2007	0,91	0,68	0,21	0,64	0,89	0,09	0,31	-0,96	0,36
2008	0,88	0,60	0,16	0,65	0,88	0,17	0,27	-0,87	0,29
2009	0,86	0,68	0,10	0,64	0,92	0,24	0,17	-0,79	0,31
2010	0,86	0,76	0,03	0,65	0,92	0,19	0,25	-0,93	0,31
2011	0,92	0,76	0,02	0,68	0,90	0,20	0,10	-0,89	0,25
2012	0,89	0,68	0,08	0,73	0,91	0,21	0,14	-0,82	0,27
2013	0,90	0,71	0,09	0,75	0,91	0,17	0,05	-0,77	0,28
2014	0,82	0,68	0,07	0,76	0,91	0,14	0,04	-0,78	0,31
2015	0,71	0,54	0,00	0,75	0,90	0,08	0,05	-0,82	0,26

Kaynak: INTRACEN verileri kullanılarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

5.2. Gıda Sanayiinin Endüstri-İçti Ticaret Yapısı

Tablo 5’de gıda sanayi ürünlerine ait endüstri-İçti ticaret değerleri yer almaktadır. Türkiye’nin gıda sanayi ürünlerinde endüstri-İçti ticaretin yüksek olduğu ürünler arasında HS 18 (Kakao ve kakao müstahzarları), HS 21 (Yenilen çeşitli gıda müstahzarları), HS 22 (Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke) ve HS 24 (Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler) bulunmaktadır. Başka bir ifade ile bu ürünlerin hem ihracatı hem de ithalatı eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Buna karşın, HS 16 (Et,

balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar), HS 17 (Şeker ve şeker mamulleri), HS 19 (Esasını hububat, un, nişasta veya süt teşkil eden müstahzarlar), HS 20 (Sebze, meyve, sert kabuklu meyvelerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar) ve HS 23 (Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri) ürünlerinde ise endüstri-içi ticaret seviyesinin düşük olduğu saptanmıştır. Diğer bir ifade ile bu ürünlerde ticaretin endüstriler-arası ticaret şeklinde gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 5. Grubel-Lloyd İndeks Değerleri

Yıl ar	HS 16	HS 17	HS 18	HS 19	HS 20	HS 21	HS 22	HS 23	HS 24
2001	0,04	0,07	0,88	0,37	0,04	0,99	0,54	0,31	0,79
2002	0,05	0,23	1,00	0,33	0,07	0,98	0,40	0,15	0,70
2003	0,05	0,31	0,95	0,36	0,05	0,99	0,42	0,13	0,72
2004	0,06	0,29	0,97	0,36	0,05	0,92	0,60	0,05	0,67
2005	0,05	0,36	0,86	0,36	0,07	0,92	0,52	0,09	0,64
2006	0,10	0,25	0,81	0,39	0,10	0,99	0,67	0,06	0,54
2007	0,09	0,32	0,79	0,36	0,11	0,91	0,69	0,04	0,64
2008	0,12	0,40	0,84	0,35	0,12	0,83	0,73	0,13	0,71
2009	0,14	0,32	0,90	0,36	0,08	0,76	0,83	0,21	0,69
2010	0,14	0,24	0,97	0,35	0,08	0,81	0,75	0,07	0,69
2011	0,08	0,24	0,98	0,32	0,10	0,80	0,90	0,11	0,75
2012	0,11	0,32	0,92	0,27	0,09	0,79	0,86	0,18	0,73
2013	0,10	0,29	0,91	0,25	0,09	0,83	0,95	0,23	0,72
2014	0,18	0,32	0,93	0,24	0,09	0,86	0,96	0,22	0,69
2015	0,29	0,46	1,00	0,25	0,10	0,92	0,95	0,18	0,74

Kaynak: INTRACEN verileri kullanılarak yazar tarafından düzenlenmiştir.

Not: İndeks değerinin 0,50'den yüksek olması endüstri-içi ticarete işaret etmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmada Türk gıda sanayiinin dış ticaret yapısı incelenmiştir. Çalışmada gıda ürünleri HS 2 haneli sınıflandırmaya göre incelenmiştir. Çalışma kapsamında gıda sanayiinin rekabet gücü ve endüstri-içi ticaret yapısı analiz edilmiştir. AKÜ ve ASKÜ indekslerine göre Türkiye HS 17 (Şeker ve şeker mamulleri), HS 18 (Kakao ve kakao müstahzarları), HS 19 (Esasını hububat, un, nişasta veya süt teşkil eden müstahzarlar), HS 20 (Sebze, meyve, sert kabuklu meyvelerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar), HS 21 (Yenilen çeşitli gıda müstahzarları) ve HS 24 (Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler) ürünlerinde rekabet gücüne sahip olduğu görülmektedir. Buna karşılık, HS 16 (Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar), HS 22 (Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke) ve HS 23 (Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri) ürünlerinde rekabet gücünün düşük olduğu tespit edilmiştir. Gıda ürünlerine yönelik hesaplanan NTİ rakamlarına göre Türkiye HS 23 (Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri) ürün grubu hariç diğer tüm ürünlerde net ihracatçı ülke konumundadır.

Endüstri-içi ticaret hesaplamalarına göre, Türkiye'nin HS 18 (Kakao ve kakao müstahzarları), HS 21 (Yenilen çeşitli gıda müstahzarları), HS 22 (Meşrubat, alkollü

içkiler ve sirke) ve HS 24 (Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler) endüstri-içi ticaret seviyesinin yüksek olduğu saptanmıştır. Buna karşın, HS 16 (Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar), HS 17 (Şeker ve şeker mamulleri), HS 19 (Esasını hububat, un, nişasta veya süt teşkil eden müstahzarlar), HS 20 (Sebze, meyve, sert kabuklu meyvelerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar) ve HS 23 (Gıda sanayinin kalıntı ve döküntüleri) ürünlerinde ise endüstri-içi ticaret seviyesinin düşük olduğu saptanmıştır. Araştırma sonucunda dikkat çeken bir husus da bazı gıda ürünlerine ait indeks değerlerinin zamanla azaldığıdır. Bu durum Türkiye'nin söz konusu ürünlerde sahip olduğu rekabet gücünün giderek zayıfladığını göstermektedir.

Türk gıda sektörü dinamik, gelişmeye açık ve potansiyel arz eden bir sektördür. Türkiye sahip olduğu istihdam gücüyle ve işletme sayısı ile dünya piyasasında rekabet edebilir niteliktedir. Ancak, küresel piyasalarda yaşanan gelişmeler ve maliyet unsurlarında yaşanan darboğazlar sektörün başta işgücü, sermaye, enerji ve ulaşım olmak üzere çeşitli konularda desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Dünya gıda pazarından Türkiye'nin payına düşeni alabilmesi için sektöre ilişkin sorunların biran önce çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Rekabet gücünün artırılması için üretim maliyetini minimize edecek önlemlerin alınması, marka oluşumunun teşvik edilmesi ve kayıtdışı ekonomi ile etkin bir şekilde mücadele edilmesi gerekmektedir. Ayrıca ihracatta pazar çeşitlendirmesine gidilerek rakiplerle mücadelede rekabet avantajı yakalanabilir.

Kaynakça

- Akın, F. (2012), "Gıda Ürünleri ve İçecek Sanayinin Ekonomik Özellikleri", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 17-70.
- Aktan, C.C., Vural, Y.İ. (2004), "*Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri*", Ankara: TİSK Yayını.
- Amighini, A. (2005), "China in the International Fragmentation of Production: Evidence from the ICT Industry", *The European Journal of Comparative Economics*, 2(2), 203-219.
- Anonim. (2012), "Gıda ve İçecek Sektörü", *İAOSB Haber Dergisi*, İzmir.
- Artık, N. (2006), "*Gıda Sektörü, Sorunları ve Çözümleri, içinde: Türkiye'de Gıda Sektörünün Analizi ve Sorunları*", İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Bulu, M., Eraslan, İ.H., Barca, M. (2007), "Türk Gıda Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Düzeyinin Analizi", *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 9(1), 311-335.

- Dalum, B., Laursen, K., Villumsen, G. (1998), “Structural Change in OECD Export Specialization Patterns: De-specialization and ‘Stickiness’”, *International Review of Applied Economics*, 12, 447-467.
- DPT. (2007), “Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)”, Gıda Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: 2720, ÖİK: 673.
- Erlat, G., Erlat, H. (2004), “Türkiye’nin Orta Doğu Ülkeleri ile Olan Ticareti, 1990-2002”, Ed. Ercan Uygur ve İrfan Cıvcir, *GAP Bölgesinde Dış Ticaret ve Tarım*, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayını.
- Erün, G. (2010), “Türkiye ile AB, Gıda ve Canlı Hayvan Sektörü Dış Ticaretinde Endüstri-İç Ticaret Analizi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 71-78.
- Eşiyok, B.A. (2005), “Tarımsal Ürünlerde Türkiye-AB Arasında Dış Ticaretin Analizi, Endüstri-İç Ticaret ve Rekabet Gücü”, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları.
- Fertö, I., Hubbard, L.J. (2001), “Intra-Industry Trade in Agri-food Products between Hungary and the EU”, American Agricultural Economics Association Annual Meeting, 5-8 August, Chicago.
- Fertö, I., Bojnec, S. (2007). *Comparative Advantages in Agro-Food Trade of Hungary, Croatia and Slovenia with the European Union*, IAMO Discussion Paper No. 106, Germany.
- Fırat, A., Dirlik, S. (2008), “Türkiye Avrupa Birliği Sektörel Rekabet Analizleri”, Ed. Bekmez, S., Ankara: Nobel Yayınları.
- Hazners, J., Jirgena, H. (2013), “Intra-Industry Trade in Latvian Agricultural Commodities and Food Products”, International Conference on Economics and Business Administration, 16-19 July, Greece.
- Ignjatijevic, S., Matijašević, J., Milojevic, I. (2014), “Revealed Comparative Advantages and Competitiveness of the Processed Food Sector for the Danube Countries”, *Custos e Agronegocio*, 10(3), 256-281.
- INTRACEN. (2016), International Trade Statistics. <http://www.intracen.org/itc/market-info-tools/trade-statistics/> [Erişim Tarihi: 28.11.2016].
- Ishchukova N., Maitah M., Smutka L., Malec K., Eldeeb, O. (2014), “Russia’s Intra-Industry Trade in Agricultural Products”, *The Social Sciences*, 9(6), 379-385.
- Kırankabeş, M.C. (2006). “Küresel Rekabet Gücü Boyutunda AB Ülkeleri ile Türkiye’nin Karşılaştırmalı Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 231-254.

- Kuşat, N., Kösekahyaoglu, L. (2011), “Şekerleme, Kakao ve Çikolata Alt Sektöründe İnovasyon: Batı Akdeniz Bölgesinde Firmaları Yurtiçi ve Yurtdışı Piyasalarda Güçlü ve/veya Zayıf Kılan Faktörler Üzerine Bir İnceleme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Dergisi*, 2(14), 167-188.
- Laursen, K. (1998), “*Revealed Comparative Advantage and the Alternatives as Measures of International Specialization*”, Danish Research Unit for Industrial Dynamics (DRUID) Working Paper No: 98-30.
- Leitão, N.C., Faustino, H.C. (2008), “Intra-Industry Trade in the Food Processing Sector: the Portuguese Case”, *Journal of Global Business and Technology*, 4(1), 49-58.
- Mushanyuri, B.E., Mzumara, M. (2013), “An Assessment of Comparative Advantage of Mauritius”, *European Journal of Sustainable Development*, 2(3), 35-42.
- Özcan, M. (2015), “*Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı Sektörel Analiz Raporu*”, Adana: Çukurova Kalkınma Ajansı.
- Özçalık, M., Okur, A. (2013), “Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörlerinin Gümrük Birliği Sonrası AB-15 Ülkeleri Karşısındaki Rekabet Gücü”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 205-223.
- Peker, A.E. (2015), “Türkiye Hububat ve Baklagil Alt Sektörünün Avrupa Birliği Pazarı Karşısındaki Rekabet Gücü”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1-20.
- Saraçoğlu, B. (1997), “*Gümrük Birliğine Geçiş Sürecinde Türkiye'nin İhracat Potansiyeli ve Rekabet Gücü*”, MPM, III. Verimlilik Kongresi, 14-16 Mayıs 1997, Bildiriler, Yayın No: 599, 545-568
- Saraçoğlu, B., Köse, N. (2000), “*Bazı Gıda Sanayilerinin Uluslararası Rekabet Gücü: Makarna, Bisküvi ve Un Sanayi*”, Ankara: TEAE Yayın No: 39.
- Serin, V., Civan, A. (2008), “Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: A Case Study for Turkey towards the EU”, *Journal of Economic and Social Research*, 10(2), 25-41.
- Seyidoğlu, H. (2015), “*Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*”, Geliştirilmiş 20. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Susmuş, T., Ozan, M.H. (2011), “Türk Gıda Sektörü Verilerinin Değerlendirilmesi Başbaşaş Noktası ve Faaliyet Kaldıraç Analiz”, *Dayanışma Dergisi*, 111, 8-22.

- Szczepaniak, I. (2013), “Development of Intra-industry Trade as a Measure of Competitiveness of the Polish Food Sector”, *Oeconomia Copernicana*, 2, 147-164.
- Şahbudak, E., Şahin, D. (2016), “Measurement of Vertical and Horizontal Intra-Industry Trade in Agricultural Food Products: The Case of China and Brazil”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 42(3), 145-154.
- Şahin, D. (2015), “Türkiye’nin Tarımsal Gıda Ürünlerinin Endüstri-İçi Ticaretinin Analizi: AB-15 Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Analiz”, *Uluslararası Hakemli Ekonomi Yönetimi Araştırmaları Dergisi*, 4, 171-193.
- Şahinli, M.A. (2014), “Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Turkey Agriculture Sector”, *YYÜ Tarım Bilimleri Dergisi*, 24(3), 210-217.
- Yılmaz, Ş.E. (2014), “*Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi*”, 3. Baskı, Ankara: Efil Yayınevi.
- Yulafcı, A., Cinemre, H.A. (2005), “Samsun İli Gıda Sanayii İşletmelerinin Sorunları”, *OMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 20(3), 60-63.